

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה כה: זמן הבדלה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כה: זמן הבדלה

*

רקע

נחלקו האמוראים בזמן ההבדלה, ונחלקו הראשונים בביאור זמנים אלו.

מקורות

- א. גמ' קז. "אמר רבא הילכתא [הראשון]... מבדיל והולך כל היום כולו"
 גמ' קו. "אמרי בני רבי חייא מי שלא הבדיל במוצ"ש... אבל לא על האור"
 ב. תוס' קז. ד"ה אמימר
 רי"ף כא: "בעא מיניה רבינא מרב נחמן בר יצחק מי שלא קידש... אבל לא על האור"
 ר"ן ד"ה מי
 ג. רא"ש ברכות פ"ג סי' ב
 ד. רמב"ם הל' שבת פכ"ט ה"ד
 ה. שו"ע סי' רצט סע' ו, ומשנה ברורה
 סי' תקנו, ומשנה ברורה
 שו"ע יו"ד סי' שמא סע' ב, וש"ך סקי"ב

רא"ש מסכת ברכות פרק ג סימן ב

[דף יח ע"א] פטור מק"ש ומן התפלה ומן התפילין ומכל מצות האמורות בתורה. אמרו שפעם אחת היה ר"י ז"ל אונן ואכל בלא הבדלה. א"ל תלמידיו ונבדיל לפניך, אמר להם האמרינן בירושלמי אם ברכו אין עונה אחריהם אמן. ולמחרתו כשבא מבית הקברות אמרו לו למה אינך עושה הבדלה האמרינן טעם מבדיל, והשיב להם מאחר שהייתי פטור אמש בשעת חיוב הבדלה משום שהייתי אונן גם עתה פטור אני, שכן מצינו בפרק קמא דחגיגה [ט.] חיגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני כיון שנדחה ביום ראשון שוב אינו חייב ביום שני. וה"ר מאיר ז"ל דנורנבערג כתב בהלכות שמחות שלו מי שיש לו מת בשבת ולא נקבר עד למחר ולא הבדיל במוצאי שבת נ"ל שמותר לאכול בלא הבדלה, דאמרינן בפ' מי שמתו מי שמתו מוטל לפניו פטור מכל מצות שבתורה. ואמרינן עלה בירושלמי כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, וביום המחרת לאחר שנקבר מתו אסור לאכול עד שיבדיל דהא קי"ל בערבי פסחים [דף קו: וקנ.] טעם מבדיל, ואמרי' נמי מי שלא הבדיל במ"ש מבדיל והולך כל השבת כולה... וא"כ בנדון זה כיון דזמן ההבדלה כל יום המחרת וכל השבת כולה אע"פ שלא היה יכול להבדיל קודם שנקבר מתו יבדיל לאחר שנקבר מתו כדפרישית... ע"כ לשון ר"מ ז"ל. ונראה לי כדברי ר' יהודה דהא דאמרינן בע"פ מי שלא הבדיל במ"ש מבדיל והולך כל השבת כולה, היינו כשלא היה לו יין במוצאי שבת או שאירעו אונס אחר שלא היה יכול להבדיל, אבל אונן דבשעה שחל עליו חיוב הבדלה היה פטור נפטור לגמרי ותו לא מיחייב. ודמיא לגמרי לההיא דחיגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני.

שולחן ערוך יורה דעה סימן שמא סע' ב

מי שמת לו מת בשבת, יאכל במוצאי שבת בלא הבדלה, ולא יתפלל, ולא בבוקר קודם קבורה, ולאחר קבורה יתפלל תפלת שחרית, אם לא עבר זמנה. אבל תפלת הערב לא יתפלל, שכבר עבר זמנה. ולא דמי לשכח ולא התפלל ערבית שמתפלל שחרית שנים, כיון שבליילה לא היה חייב להתפלל. ולענין ההבדלה, ⁽²⁾יבדיל אחר שיקבר המת [מהר"מ ומרדכי והג"מ].

ש"ך יורה דעה סימן שמא ס"ק יב
יבדיל אחר שיקבר המת - עד סוף יום שלישי בשבת כמ"ש בא"ח סימן רצ"ט סעיף ו'.

הסבר הסוגיה

אמר רבא: הילכתא... מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולו. אמימר פתח לה להא שמעתא דרבא בהאי לישנא... מי שלא הבדיל במוצ"ש מבדיל והולך כל היום כולו. [גמ' קז.]

נחלקו האמוראים עד מתי ניתן להבדיל, אם ניתן להבדיל ביום ראשון בלבד, או שניתן להבדיל עד יום שלישי ויום שלישי בכלל [על פי הגמ' בדף קו. ש"כ השבת" מתייחס לימים ראשון, שני ושלישי בלבד]. הראשונים נחלקו בפסק ההלכה. הרי"ף [כא:] פוסק שניתן להבדיל ביום ראשון בלבד, והרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"ד] והתוס' [ד"ה אמימר] פוסקים שניתן להבדיל עד יום שלישי.

ניתן להבין שבין שני הזמנים הללו יש הבדל עקרוני. יום ראשון הוא זמן מצות הבדלה, חכמים תיקנו להבדיל במוצאי שבת, וכיוון שהיום הולך אחר הלילה, יום ראשון כולו הוא זמן המצוה. יום שני ויום שלישי אינם זמני המצוה, אך כיון שהימים הללו מתייחסים לשבת, ניתן להבדיל בהם כתשלומים לחיוב של יום ראשון.

הבחנה זו באה לידי ביטוי במחלוקת ראשונים לעניין הבדלה בתשעה באב שחל ביום ראשון. במוצאי שבת לא ניתן להבדיל כיוון שאסור מפני התענית לשתות את היין, ולכן נחלקו הראשונים בדינה.

הר"ן [כא: ד"ה מ] סובר שדין ההבדלה במוצאי תשעה באב תלוי בפסק ההלכה לגבי זמן ההבדלה: לפי שיטת הרי"ף שניתן להבדיל ביום ראשון בלבד, אין מבדילים במוצאי תשעה באב כיוון שעבר זמנה, לפי שיטת הרמב"ם שניתן להבדיל עד יום שלישי, מבדילים במוצאי תשעה באב מפני שעדיין לא עבר זמנה. בעל הלכות גדולות [מובא בר"ן שם] סובר שאף לשיטת הרי"ף ניתן להבדיל במוצאי תשעה באב. הרמב"ן [תורת האדם, ענין אבלות ישנה. מובא בר"ן שם] סובר שאף לשיטת הרמב"ם אין מבדילים במוצאי תשעה באב.

שיטת הר"ן ברורה. את שיטת בעל הלכות גדולות מבאר הר"ן שזמן הבדלה ביום ראשון בלבד וימים שני ושלישי הם תשלומים ליום ראשון. עקרונית אין להבדלה תשלומים כיוון שהשוכח להבדיל במשך יום שלם הוא מזיד ולמזיד אין תשלומים, אבל במוצאי תשעה באב, שאי אפשר להבדיל ביום ראשון, יש תשלומים להבדלה וניתן להבדיל במוצאי תשעה באב.

הרמב"ן מבאר על פי הגמ' בברכות [לג.] האומרת שהבדלה על הכוס נתקנה רק בזמן שהעשירו, בזמן שהיו עניים ביטלו חכמים הבדלה על הכוס והסתפקו בהבדלה בתפילה, לפיכך בליל תשעה באב שכל ישראל עניים מרודים אין חיוב הבדלה ואין חייבים בתשלומים.

שיטות בעל הלכות גדולות והרמב"ן מבוססות על ההבנה שהימים שני ושלישי הם תשלומים.

ניתן להעלות אפשרות אחרת - זמן הבדלה הוא מוצאי שבת בלבד ויום ראשון עצמו הוא תשלומים למוצאי שבת. מצוה מהתורה לזכור את השבת בכניסתה וביציאתה, ולכן עיקר זמן קידוש בליל שבת ועיקר זמן הבדלה במוצאי שבת, יום ראשון הוא תשלומים למוצאי שבת.

הראשונים נחלקו בדין זה. רבינו יהודה והר"מ מנורנבערג [ברא"ש ברכות פ"ג ס"ב] נחלקו באונן במוצאי שבת וקבר את מתו ביום ראשון, אם עליו להבדיל לאחר הקבורה. רבינו יהודה סובר שאינו צריך, והמהר"ם סובר שצריך. רבינו יהודה סובר שזמן המצוה הוא במוצאי שבת ויום ראשון הוא תשלומים. אונן, הפטור מכל המצוות, פטור מהבדלה במוצאי שבת, וכיוון שבזמן המצוה היה פטור אינו חייב בתשלומים. המהר"ם סובר שיום ראשון הוא זמן המצוה, ולכן האונן מתחייב בהבדלה אחר הקבורה.

הפרי מגדים [סי' רצו משבצות זהב סוף אות ז] מחלק בין חיוב הבדלה במוצאי שבת לחיוב הבדלה ביום ראשון, בדרך אחרת. לדעתו גם הסוברים [עיין לעיל עמ' 88-89] שחיוב הבדלה מדאורייתא מודים שרק החיוב בלילה מהתורה וחיוב הבדלה ביום ראשון מדרבנן¹. נראה להסבירו שחיוב הבדלה מהתורה נלמד מ"זכור את יום השבת לקדשו" - זכרהו בכניסתו וזכרהו ביציאתו, ואם מבדיל ביום אינו מזכיר את השבת ביציאתה, וממילא הזכרה זו אינה מצוה מהתורה².

סיכום

שלושה זמנים נאמרו בהבדלה: מוצאי שבת, יום ראשון, ימים שני ושלישי. מוצאי שבת הוא עיקר זמן הבדלה כפי שליל שבת הוא עיקר זמן קידוש כיוון שמצוה לקדש את השבת בכניסתה וביציאתה. את דין הבדלה ביום ראשון ניתן להבין בשתי דרכים: א. זמן הבדלה - היום נגרר אחר הלילה. ב. תשלומים למוצאי שבת. רבינו יהודה והר"מ מנורנבערג נחלקו בשתי הדרכים הללו.

¹ יש לציין שדברי הפרי מגדים אינם קשורים לשאלה אם חיוב הבדלה ביום ראשון הוא תשלומים למוצאי שבת. ניתן לומר שחיוב הבדלה ביום ראשון מדרבנן, והחיוב מדרבנן הוא מעיקרא אף על יום ראשון.

² לשיטת הסמ"ג שחיוב הבדלה נלמד מ"זכרת" [עיין לעיל עמ' 89], יתכן שגם הבדלה ביום ראשון מדאורייתא.

גם את דין הבדלה בימים שני ושלישי ניתן להבין בשתי דרכים אלו. מבעל הלכות גדולות ומהרמב"ן משמע שחיוב הבדלה בזמנים אלו הוא מדין תשלומים, אך מדברי הר"ן שניתן להבדיל במוצאי תשעה באב ניתן להבין שהחיוב מעיקרא הוא עד יום שלישי³.

הלכה

השו"ע [סי' רצט סע' ו] פוסק שניתן להבדיל עד יום שלישי, ואת פסק הר"ן שניתן להבדיל רק ביום ראשון, השו"ע מביא כיש אומרים.

השו"ע [סי' תקנון] פוסק שמבדילים במוצאי תשעה באב שחל ביום ראשון [השו"ע אינו מקבל את חידושו של הרמב"ן שכל ישראל עניים מרודים בליל תשעה באב].

השו"ע [יורה דעה סי' שמא סע' ב] פוסק כר"מ מנורנבערג שאונן שקובר את מתו ביום ראשון מבדיל אחר הקבורה. הש"ך [סק"ב] מוסיף שאף הקובר את מתו בימים שני ושלישי מבדיל לאחר הקבורה. מוכח מדברי הש"ך שזמן הבדלה הוא עד סוף יום שלישי, וימים אלו אינם תשלומים ליום ראשון או למוצאי שבת.

רבי עקיבא איגר [סי' רצט סע' ו אות ד] מביא בשם ספר לשון חכמים שהבדלה של יום טוב ניתנת לקיים במוצאי יום טוב בלבד ולא בימים שלאחריה. רבי עקיבא איגר מסכים עמו שלא ניתן להבדיל בימים שני ושלישי שאחר יום טוב, אך מסתפק אם ניתן להבדיל למחרת יום טוב. ספקו הוא אם הבדלה ביום ראשון היא מדין שהיום הולך אחר הלילה, וגם במוצאי יום טוב ניתן להבדיל ביום, או שהיום תשלומים ללילה, ובהבדלה של יום טוב אין דין תשלומים מפני שהימים לאחר יום טוב אינם קשורים ליום טוב.

³ אין ראייה גמורה לדרך זו משיטת הר"ן מפני שיש חילוק בין דין הבדלה בתשעה באב לבין דין הבדלה לאונן. אונן מופקע מכל המצוות, ואילו בתשעה באב אין הפקעה של המצוה אלא אין אפשרות לקיימה. לאדם המופקע ממצוה אין חיוב תשלומים, ואילו לאדם שאינו יכול לקיים את המצוה יש חיוב תשלומים. לפיכך ניתן לומר שגם לדעת הר"ן החיוב בימים שני ושלישי הוא מדין תשלומים ואף על פי כן מבדילים במוצאי תשעה באב.